

GEOGRAFIJA NASELIJ

- naselje je skupina človeških bivališč
- naselja delimo na podeželska in mestna – meje so zabrisane
- razlikujejo se po načinu življenja, velikosti, zgradbi, ureditvi, funkciji in vlogi v pokrajini

PODEŽELSKA NASELJA

Vaška naselja

- najpogostejša podeželska naselja so vaška (kmečka) naselja
- v njih prevladujejo kmečki domovi
- delimo jih **po trajanju poselitve**:
  - stalna naselja
  - občasno poseljena naselja (planšarija, počitniške hišice)
  - občasna naselja (nomadi)
- delimo jih **po velikosti**:
  - samotne kmetije
  - zaselki
  - vasi

Oblike vaških naselij

- oblika je odvisna od naravnih danosti (relief, zemljišče)
- ravninska naselja: sušno zemljišče, rob terase, vodni viri, prometnice, vodotoki
- hribovska naselja: položna slemena, police in uravnave, prisoje, zavetrje
- glavne **oblike vaških naselij**:
  - **samotne kmetije**: razširjene na območjih s slabimi naravnimi možnostmi; v Alpah in predalpskem svetu so prisotni celki - kmetijo obdaja sklenjeno zemljišče omejeno z gozdom; ameriške farme, kmetije v Padski nižini
  - **razložena naselja**: domovi med seboj oddaljeni vsaj 50 m; gričevje in hribovje
  - **kombinirana naselja**: jedro je strnjeno, obrobje je razloženo; gričevnati rob Panonske nižine (Haloze, ...)
  - **strnjena naselja**: hiše so bolj ali manj strnjene okrog osrednjega vaškega trga ali ceste; ravninski svet; so različnih oblik: gručaste vasi (hiše brez reda), dolge vasi (ob cesti), pravokotne (oblika šahovnice), okrogle vasi (Afrika)

- v **Sloveniji** so naslednji **tipi vaških naselij**:
  - **naselja alpskega tipa**: stavbe stojijo brez reda
  - **naselja predalpskega tipa**: stavbe so gručasto razporejene ob cesti
  - **naselja kraškega tipa**: stavbe v skupinah z razvejanim cestnim omrežjem
  - **naselja primorskega tipa**: stavbe se držijo ena druge in so v nizih
  - **naselja panonskega tipa**: stavbe si sledijo v nizih na obeh straneh ceste
- v večini primerov se tipi med seboj mešajo

Kmečki domovi

- kmečki domovi so zaokrožene enote stanovanjskih in gospodarskih poslopij z dvoriščem z enim gospodinjstvom
- v **Sloveniji** so naslednji **tipi kmečkih domov**: (knjiga - 173)
  - alpska hiša
  - bovška hiša
  - primorska hiša
  - škofjeloško-cerkljanska hiša
  - panonska hiša
  - osrednjeslovenska hiša
- v Sloveniji je ohranjenih zelo malo tradicionalnih kmečkih hiš, najlepše so spomeniško zaščitene – **kulturni spomeniki**

Preobrazba vaških naselij

- razvoj prinaša gospodarske, socialne in morfološke spremembe
- v odmaknjenih naseljih prevladuje **depopulacija** – povzroča opuščanje hiš ali celo celih naselij
- depopulacijo spremlja **deagrarizacija** – opuščanje agrarne dejavnosti in zmanjševanje deleža kmetov
- procesa sta najbolj prizadela hribovska območja, posebno kraška
- deagrarizacija je prisotna tudi v naseljih v bližini mest (delo v mestu)
- spremlja jo **urbanizacija** - širjenje mest in mestnega načina življenja
- urbanizacijo spremlja gradnja novih hiš in prenova starih, priseljevanje prebivalstva, razvoj infrastrukture in raznih dejavnosti (obrt, trgovina)
- okrog mest nastajajo urbanizirana **obmestna območja**
- vse več prebivalstva živi od neagrarnih dejavnosti, kmetijstvo se specializira za potrebe trga, vse več zemlje je neizkoriščene
- v naselju je vse več obrtnih delavnic (v starih kmečkih gospodarskih poslopijih), turističnih in rekreacijskih objektov

- **socialne spremembe:** manjša se delež kmečkega prebivalstva, dviga se izobrazba
- delež kmetov v Sloveniji je padel s 60% (1930) na 6% (2000), polovici naselij se je št. preb zmanjšalo, 10 % jih je demografsko ogroženih
- preobrazba povzroča **popačen izgled vaških naselij:** neprimerna (konfekcijska) arhitektura, prizidki, sodobni gradbeni materiali, barva fasade, asfaltiranje dvorišča, plastično stavbno pohištvo (rolete, okna, vrata)

Prenova vaških naselij

- da bi se izognili stihijski preobrazbi naselij je potrebno **načrtovanje razvoja podeželja**
- **cilj prenove podeželja** je ohraniti prvotno obliko in zgradbo naselja ob uvajanju novih dejavnosti v naselju z namenom preprečiti nadaljevanje propada in dvigniti kakovost življenja
- prenova je zelo draga in značilna za bogate države - izvajajo jo že od 60. let: CH, A, D; pri nas je šele na začetku
- pri prenovi je pomembna razvita **zavest o naravni in kulturni dediščini** ter **ekološka zavest**
- v veliki meri sodelujejo geografi
- prenova je zelo draga – sofinanciranje države, občin in donatorjev
- prenovljena naselja so privlačnejša: naraste cena zemljišč, poveča se turistični obisk – investiranje v prenavo se dolgoročno izplača
- v Sloveniji je prenova najbolj prisotna na Krasu

MESTNA NASELJA

Razvoj mest

- mesta so nastala, ko se razvijeta obrt in trgovina – prva mesta že pred 6000 leti
- življenje v antiki je bilo zelo odvisno od mest, v srednjem veku doživljajo krizo
- z industrijsko revolucijo okrog leta 1800 doživijo pravi razmah (demografska in urbana eksplozija, industrija)
- mesta so se razvijala v 3 fazah:
  - **predindustrijska faza:** večina evropskih mest izvira iz srednjeveških časov (mestno jedro)
  - **industrijska faza:** z industrijsko revolucijo so mesta dobila industrijske predele in delavske naselbine – širila so se zvezdasto ob vpadnicah na račun okoliških vasi (Moste, Šiška)
  - **poindustrijska faza:** v zadnjih desetletjih na obrobju nastajajo tehnološki parki, poslovno-

nakupovalna središča, rekreacijske površine in obmestna spalna naselja

- leta 1900 je živel v mestih 14% preb., danes več kot polovica (Slovenija 45%)
- največji porast beležijo v manjrazvitih državah (2. In 3. faza dem. prehoda): **Ciudad de Mexico 22 MIO**, Sao Paulo 19 MIO, Rio de Janeiro, Buenos Aires, Kairo, Bombaj, Kalkuta, Seul
- stihijski razvoj mest povzroča prenaseljenost središč in **marginalna naselja** na obrobju (barake, umazanija, kriminal): favele (Lat Am), slumi (S Am)
- marginalna naselja so prisotna tudi v razvitem svetu: stara industrijska območja, na črno zgrajena naselja na obrobju (Rakova jelša)
- za določitev naselja za mestno naselje uporabljamo naslednja **merila**:
  - gostota pozidave in poselitve
  - velikost naselja (št. preb.)
  - način življenja
  - mestne funkcije
- v večini držav je spodnja meja št. preb. med 2000 – 5000 preb. (I - 20 000)
- mesta delimo po velikosti na: **majhna, srednja, velika mesta** (velemesta) in **metropole** (nad 1 MIO)
- v **SLO** je 73 mest od tega le dve srednje veliki mesti (LJ in MB); največji razvoj so doživela po letu 1945, prevladuje industrijska funkcija, na Primorskem storitvene funkcije, regionalna središča pa imajo razvitih več funkcij hkrati

Mestne funkcije

- mestne funkcije so različne dejavnosti, ki so v mestu
- večje je mesto več funkcij ima
- glede na vlogo ločimo:
  - mestotvorne
  - mestoslužne
- **mestotvorne** - mestu prinašajo dohodek: industrija, obrt, trgovina, zdravstvo, šolstvo, turizem
- močno vplivajo na razvoj in povezujejo mesto z okolico
- podeželje mestu nudi hrano, delovno silo in rekreacijske površine
- mesto ponuja podeželju svoje storitve: delavna mesta, upravo, zabavo, oskrbo ...
- razvoj mest je odvisen tudi od gospodarskega stanja države, prometnega položaja, ...
- **mestoslužne** - služijo prebivalcem mest: promet, oskrba, komunala, ...

- **Ljubljana** ima najbolj razvite vse funkcije, nekatere služijo celi Sloveniji: KC, univerza, sedeži državnih organov, RTV, ... - hitrejši razvoj od ostalih mest, industrijskih delavcev je 25% (MB 40%)
- Manjša mesta imajo lahko **dominantno funkcijo**: vojaška (Pivka), turistična (Piran, Bled), pristaniška (Koper), metalurška (Jesenice), rudarska (Velenje)
- prevlada ene funkcije večja gospodarsko tveganje - problem MB v 90. Letih

Geografsko raziskovanje zgradbe mest

- zgradbo mesta nam prikazuje:
  - **tloris** - kaže nam razmerje med pozidanimi in nepozidanimi površinami (ulice, trgi, parki, ...); njegova oblika je odvisna od reliefa, načrtnosti pozidave in poteka glavnih prometnic; primestja imajo lahko svoje tlorise
  - **raba zemljišča** - poskrbeti moramo za čim bolj enakomerno zastopanost vseh vrst rabe (bivanje, proizvodnja, organizacija, rekreacija)
  - **gostota pozidave** - največja je v jedru mesta, odvisna je od funkcije posameznih predelov in cene zemljišča
  - **gostota prebivalstva** - podobna je gostoti pozidave, vendar se hitreje spreminja (selitev prebivalstva iz središča na obrobje)
  - **funkcijska struktura** - v preteklosti je bila preprosta (v središču vse funkcije, na obrobju bivalna funkcija); zaradi naglega razvoja, povečanja cestnega prometa, prostorske stiske in visokih cen zemljišč so se začele različne funkcije seliti na obrobje - v večjih mestih se oblikujejo homogeni deli (četrtri)
- zgradbo mest proučujemo tudi s **kartiranjem** - dopolnjujemo tloris z določanjem lastnosti stavb (starost, tip, komunalna opremljenost, namembnost)
- iz rezultatov kartiranja lahko izračunamo gostoto pozidave, prebivalstva, stanovanj
- s primernimi **anketami** lahko dodatno poizvemo o lastnostih stanovalcev

Mestno prebivalstvo

- podatki o prebivalstvu so najpomembnejši pri proučevanju mest
- zanimajo nas vsi demografski podatki: število, gostota, selitve, socialna sestava, ...

- **gostota prebivalstva** je praviloma največja v središču in proti obrobju upada – v sodobnih večjih mestih to pravilo več ne drži povsem
- v blokovskih naseljih je visoka, čeprav so na obrobju, v osrednjih parkih pa zelo nizka
- mestna jedra se vse bolj praznijo - bivalno funkcijo zamenjuje poslovna in turistična
- **selitveno gibanje prebivalstva** odločilno vpliva na število in gostoto preb.
- v preteklosti so se mesta stalno polnila, občasno celo stihijsko – pojav podeželskih navad – **ruralizacija** mest
- danes se v razvitem svetu mesta praznijo – **suburbanizacija** podeželja
- zelo živahna je tudi **dnevna migracija** (vožnja na delo, po nakupih, na rekreacijo, po opravkih, ...) – gostota preb. se čez dan spreminja, ob kritični uri prihaja do prometnih zastojev
- v mestu je raznolika tudi **socialna zgradba**: ekonomska, narodnostna, jezikovna, verska in izobrazbena sestava prebivalstva
- pri **ekonomski sestavi** gre za delitve po socialnih slojih (modri in beli ovratniki – ZDA) – predeli se ločijo po zunanem videzu, urejenosti in opremljenosti; za SLO so značilna delavska blokovska naselja
- **narodnostna sestava** je značilna za velemesta in metropole
- v velemestih gre za močan vpliv globalizacije – posamezne neintegrirane etnične skupnosti se izolirajo - **getizacija**
- podoba mestne četrti je odvisna od kulture in socialnega stanja skupnosti; Rakova jelša v LJ

Prenova mest

- z razvojem se je spremenila vloga posameznih delov mesta (jedro, industrijske površine)
- v te dele se izvajajo koreniti posegi: rušenje in novogradnje, sanacije zaščitenih objektov, sprememba namembnosti objektov, ...
- največje spremembe so bile nedavno v mestih V Nemčije (Berlin)
- v **SLO** prenavljajo **mestna jedra** starih mest
- odslužena stanovanja spreminjajo v sodobna in gostinske lokale, trgovine, ...
- propadle industrijske in vojaške površine spreminjajo v nakupovalna in rekreacijska središča
- **cilj preнове mest**: ustvariti boljše življenjske pogoje in narediti mesta privlačnejša za obiskovalce

Urbanizacija

- **urbanizacija** je razvoj in širjenje mesta in mestnega načina življenja
- **suburbanizacija** je proces urbaniziranja obmestnih podeželskih naselij - učinek je odvisen od stopnje dominantnosti mesta
- **mestna regija** - če je obmestje enako urbanizirano kot mesto - **ruralno-urbani kontinuum**
- **aglomeracija** - če se mesta med sabo staknejo in eno središče dominira (Dunaj, Milano)
- **konurbacija (somestje)** - če se mesta med sabo staknejo in je več enakovrednih središč (Porurje)
- **megalopolis (metropolitanska regija)** - če se mesta med sabo staknejo in je več funkcijsko različnih središč (NY-Boston, Tokio-Osaka)
- v **SLO** nastajajo somestja v Ljubljanski kotlini in na Obali, suburbanizacija je zajela 1/3 Slovenije (70% preb.)